

MASAL AKTARIMINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLERİN SOSYAL VE PSİKOLOJİK BOYUTLARI

Social and Psychological Dimensions of Changes in Fairy Tale Transmission

Recai BAZANCİR*

Öz

Sosyal ve psikolojik boyutta, masalların aktarımında toplumsal değerlerin değişimi büyük bir rol oynamaktadır. Geleneksel masallar, çoğunlukla ahlaki değerleri ve toplumsal normları gelecek nesillere aktarmak amacıyla anlatılmıştır. Ancak modernleşme, küreselleşme ve medya etkisi, masalarda evrensel unsurların öne çıkmasına, yerel ve kültürel unsurların ise zayıflamasına neden olmuştur. Özellikle dijitalleşme, masal anlatımını bireysel bir etkinlikten kitlesel bir eğlence formatına dönüştürmüştür. Bu durum, masalların toplumsal bağları güçlendirme işlevini azaltırken, tüketim odaklı bir içerik haline gelmesine yol açmıştır. Yapılan çalışmada masal aktarımında meydana gelen değişimlerin sosyal ve psikolojik boyutu F.C. Barlett ve Robert H. Lowie'nin uyguladığı deneyler ışığında Pertev Naili Boratav tarafından 1958 yılında yayımlanan "Çember Tiyar" masalı modellenerek deney yapılmıştır. Masalın, Ankara, Diyarbakır, Çerekeş, Tokat, Antalya, Çanakkale, Balıkesir gibi varyantları bulunmaktadır. Masallarda Çember Tiyar masalının Uluslararası Masal Tipleri Kataloğundaki numarasını Pertev Naili Boratav, 425 ve 425 A olarak vermiştir. Çalışmada toplam 42 kişiyle farklı zaman ve mekânlarda Van'da yüz yüze görüşülerek konuyla ilgili sorular sorulmuş ve masal anlatımları istenmiştir. Lowie ve Barlett'in yöntemleri gözetilerek yapılan bu çalışma, iki araştırmanın eksik yönlerini tamamlayıcı niteliktedir. Elde edilen sonuçlar ve yapılan deneyler çalışmalarla desteklenmiş, mukayese edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Robert Lowie, Frederic Barlett, masal değişimi, masal aktarımında psikoloji, deney ve derleme.

ABSTRACT

In social and psychological dimensions, the change of social values plays a major role in the transmission of tales. Traditional tales have mostly been told in order to transfer moral values and social norms to future generations. However, modernization, globalization and media influence have caused universal elements to come to the fore in tales, while local and cultural elements have weakened. In particular,

* Öğr. Gör. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Özalp Meslek Yüksekokulu, Van/Türkiye. E-posta: recaibazancir@yyu.edu.tr. ORCID: 0000-0003-2393-508X.

digitalization has transformed tale telling from an individual activity to a mass entertainment format. This situation has reduced the function of tales to strengthen social ties, while leading them to become a consumption-oriented content. In the study, the social and psychological dimensions of the changes in tale transmission were tested by modelling the tale “Çember Tiyar” published by Pertev Naili Boratav in 1958 in the light of the experiments conducted by F.C. Barlett and Robert H. Lowie. There are variants of the tale such as Ankara, Diyarbakır, Çerekeş, Tokat, Antalya, Çanakkale, Balıkesir. In the tales, Pertev Naili Boratav gave the number of the Çember Tiyar tale in the International Tale Types Catalog as 425 and 425 A. In the study, a total of 42 people were interviewed face to face in Van at different times and places, and questions were asked about the subject, and they were asked to tell stories. This study, which was conducted by observing the methods of Lowie and Bartlett, is complementary to the shortcomings of the two studies. The results obtained and the experiments conducted were supported and compared with the studies.

Keywords: Robert Lowie, Frederic Barlett, fairy tale change, psychology in fairy tale recitation, experiment and compilation.

Giriş

Sözlü anlatım ürünlerinin, bir anlatıcıdan ötekine aktarılırken nasıl değişimlere uğraması, folklor araştırmacılarını meşgul eden bir konu olmuştur. Bu değişimin sosyal ve psikolojik boyutlarını incelemek için bazı deneyler yapılmıştır. Yapılan çalışmada bunlardan ikisi üzerinde durulacaktır. Bu deneylerden biri F.C. Bartlett’in 1920 yılında yaptığı bir çalışmadır. Bartlett, bu deneyde iki farklı teknik kullanmıştır. İkisi de öğrenilen bir metnin belli bir zaman sonra söylenince nasıl değiştiğini anlamak esasına dayanmaktadır. Bunlardan birine Bartlett “Tekrar edileni yeniden yaratma” adını vermiştir. Bartlett Cambridge Üniversitesi’nden 7 si kadın 13’ü erkek olmak üzere 20 lisans öğrencisi seçmiş, bu deneklerin her birinden verilen bir masalı değişik zamanlarda yeniden birkaç defa söylemelerini istemiştir. Geçen bu zaman birkaç hafta, birkaç ay hatta sene olmuştur. Bartlett’in ikinci yaklaşımı, “Seri halinde yeniden yaratma” adını taşımaktadır. Bu deneye katılanlardan ilk insana bir masal verilir. Bunu, 15-20 dakika sonra ikinci insana anlatması istenir. İkinci insandan da aynı masalı, yine 15-20 dakika sonra ikinciden işittiği gibi üçüncü insana anlatması istenir. Zincirleme süren bu deneyde on dokuzuncu insan, yirminciye bir öncekinden, yani on sekizinci denekten duyduğunu yirminciye söylemiştir. Bartlett’in bu çalışması bir odada yapılmıştır. Masalın doğal çevresinde yapılmamıştır. Üstelik masal metni öğrencilere yazılı olarak verilmiştir. Doğal çevrede masal hiçbir zaman yazılı olarak an-

latılmamaktadır. Ayrıca masalı yeniden anlatanlar öğrencilerdir. Geleneksel masal anlatıcı değildir. Üstelik bu deneyde masalı dinleyen bir grup insan da yoktur. Deney bu bakımlardan eleştirilebilir. Ama Bartlett'in çalışması zamanın anlatımı nasıl etkilediği konusunda ilktir ve bu bağlamda önem arz etmektedir.

Bartlett, orijinal cümlelerle yeniden yaratılan cümleleri karşılaştırarak değişimi tespit etmiştir. Değiştirilen unsurların, çoğu zaman masal için önemsiz unsurlar olması, tespit ettiği önemli bir noktadır. Değişimlerde bu ilgisiz farklılaşmanın bazen asıl metinden daha fazla benimsenmesi de ulaşılan diğer bir sonuçtur. Bartlett'in çalışması Dundes'in tespit ettiği, masalın yayılımında insandan insana geçerken hangi psikolojik gerçeklerden etkilendiği gerçeği üzerinde durulmaması sorununu çözer niteliktedir. Dundes'in görüşü şu şekildedir: "Folklorun yayılma sorununu incelemenin en enteresan tarafı, bu yayılma esnasında meydana gelen değişimin incelenmesidir. Bu değişimi incelemenin en önemli sorunu, alanda çalışan folklorcu gerekli bilginin sadece bir kısmını elde etmektedir. Bir kaynaktan halk türküsü veya bir tekerleme derleyen araştırmacı, bu kaynak kişinin metni öğrendiği evvelki kaynağın yapısını ve teferruatını kesinlikle bilmemektedir. Folklorcu, derlenen bir versiyonu, başka versiyonlarla, hatta aynı kültür içinde çeşitli kişilerin versiyonlarını birbirleri ile karşılaştırabilir, ama geleneksel metni, bir anlatıcı farklı zamanlarda anlatınca nasıl değiştiğini en ince teferruatına kadar bilmesi çok zordur (1965a: 243).

Sözlü ürünlerin yayılması üzerine ikinci önemli araştırma, Antropoloji Bilgini Robert H. Lowie tarafından 1908'de yapılmıştır. Eserin adı, *The Test-Theme in North American Mythology*'dir [Kuzey Amerika Mitolojisinde Test Teması]. Lowie, Bartlett gibi metin vererek olardaki değişimleri tespit etmemiş; bir efsanenin aynı anlatıcı tarafından çeşitli zamanlardaki anlatımları arasındaki farklılıklarını incelemiştir. Tespit ettiği varyantlar bir Amerikan yerlisinin belli olmayan aralıklarla aynı efsaneyi anlatmasıdır. Lowie, Bartlett'in farkına varmadığı önemli noktalar yakalamıştır. Deney sonuçlarına göre değişiklikler, anlatıcının hayatındaki çeşitli olaylarla, dinleyici, efsanenin içeriği, anlatıcıyla dinleyici arasındaki ilişki ile bağlantılı olarak değişmektedir. Lowie'ye göre efsaneyi, anlatıcı özel hayatına göre değiştirebilmektedir. Bu değişiklikte dinleyicinin tutumu, anlatılan efsanenin içeriği ve dinleyiciyle anlatıcının ilişkisi eklenince; efsanenin farklı varyantları oluşmaktadır. Bu değişikliğin belirli bir sınıra kadar değişimi deney sonucunda belirtilmiştir. Robert Lowie'nin deneyi Bartlett'inkinden bu bakımdan ayrılır: Lowie, malzemesini Amerikan yerlilerini, kendi dillerinden, defalarca

konuşturarak, toplamıştır. Yani o derlediği malzemeyi kendi toplumunun içinden gerçek anlatıcılardan yapmıştır. Bunun için Lowie'nin deneyi masalın değişmesi üzerinde çok önemli bazı sonuçlara ulaşmıştır. Anlatıcının hayatındaki önemli olaylar, dinleyicisi, masal anlatımından hemen önce ya kendisinin ya başkalarının söylediği hikâyeler ya da anlatanın derleyici ile ilişkileri masalın değişmesini etkilemektedir (1965: 259- 263). Yani anlatıcının kişiliği ve sosyal çevresi değişimin en önemli nedenleridir. Lowie'nin deneyinin en önemli tarafı malzemeyi Amerikan yerlilerinden ve onların dili ile toplamasıdır. Lowie göstermiştir ki, değişimin bir sınırı vardır. Ondan ileri gidilirse geleneksel biçim kaybolmaktadır. Lowie başka bir olguyu da açıklamıştır. Değişimi incelerken biçim, çerçeve ve içeriği göz önünde bulundurmalıdır. Söylemin esası değişmeden kaldığı halde biçimi ve çerçevesi değişebilmektedir (1965: 259).

Sözlü ürünlerin yayılması üzerine üçüncü önemli araştırma ise, Seyfi Karabaş'ın *Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru* adlı çalışmasıdır. Karabaş Lowie'nin görüşlerinin aksine manilerin bütünlüğü üzerine yani anlatıcıların sözlü gelenek ürünlerini aktarırken içeriklerin farklı olsa da genel bağlamda bir bütünlük arz ettiğini vurgulamıştır. Karabaş, manilerin tutarlılığı ve anlam bütünlüğü konusunda bütüncül bir yaklaşımdan yana bir tavır sergilemektedir. Ona göre, Türk kültürü organik bir yapıya sahiptir ve halk edebiyatı ürünleri bu bütünlüğün birer parçasıdır. Manilerin ilk bölümleri, ilk bakışta rastgele veya düzensiz gibi algılsa da bu durum, onların anlamdan yoksun olduğu anlamına gelmemektedir. Karabaş, bu noktada halkbilimcilerin temel görevinin, bu kültürel unsurlar arasındaki bağları çözümlemek ve ürünlerin kendi içsel bütünlükleri çerçevesinde anlamlarını belirlemek olduğunu savunmaktadır (1999: 11- 12). Bu bağlamda, Karabaş'ın *Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru* adlı çalışmasında vurguladığı temel nokta, halk edebiyatı ürünlerinin yalnızca yapısal değil, aynı zamanda kültürel bağlam içinde incelenmesi gerektiğidir. Ona göre, halk anlatıları ve maniler gibi anonim ürünler, yalnızca metinsel analizlerle ele alınamaz; sosyal ve kültürel çerçeve içerisinde yorumlanmalıdır (Karabaş, 1999: 11- 12).

Ancak, bu görüşe alternatif olarak işlevselci ve bağlamcı yaklaşımlar öne sürülmektedir. Örneğin, İlhan Başgöz ve Pertev Naili Boratav, halk anlatılarının toplumsal işlevleri üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Başgöz'e göre, halk anlatıları yalnızca estetik veya yapısal özellikleriyle değil, aynı zamanda kolektif hafıza, toplumsal işlev ve anlatıcının performansına bağlı olarak şekillenen dinamik bir süreç içinde ele alınmalıdır (2012: 74- 75). Boratav ise halk edebiyatı ürünlerinin sabit ve değişmez

bir anlam bütünlüğüne sahip olmadığını, her anlatımda yeniden şekillendiğini vurgulamaktadır (1969: 56– 57).

Öte yandan, Walter J. Ong, sözlü ve yazılı kültürler arasındaki farkları ele alarak bu tartışmaya farklı bir boyut kazandırmaktadır. Ong’a göre, sözlü kültürde üretilen metinler doğası gereği esnektir ve her anlatımda yeni bir bağlam kazanır. Bu nedenle, halk anlatıları sabit bir formdan çok, toplumsal belleğin bir yansıması olarak sürekli dönüşen ve yeniden üretilen metinlerdir (1995: 89). Bu araştırmacıların tespitlerinden sonra halk şiirindeki bu çift parçalılık ve anlam ilişkileri üzerine psikanalitik, karşılaştırmalı ve çözümleyici/sınıflandırıcı çalışmalar yapılmıştır. Maniler üzerine yoğunlaşan bu çalışmalarından çıkan sonuçlar, ağıtların anlamsal düzenlenişini açıklayıcı yapısal ilkeler sunmaktadır (Karabaş, 1999: 13– 15). Halk şiirindeki çift parçalılık ve anlam ilişkileri üzerine yapılan araştırmaların, özellikle psikanalitik, karşılaştırmalı ve çözümleyici/sınıflandırıcı yöntemlerle ele alındığını vurgulamaktadır. Maniler gibi halk edebiyatı ürünlerinde iki parçalı yapı sıklıkla görülmekte olup, bu yapı hem içerik hem de form açısından anlam ilişkileri açısından değerlendirilmelidir. Özellikle psikanalitik yaklaşım, halk edebiyatı ürünlerinin bilinçaltı süreçler, toplumsal bilinç ve kolektif hafızayla nasıl şekillendiğini anlamada önemli bir yöntem sunmaktadır. Bu bağlamda, halk şiirindeki çift parçalılık, Freudyen anlamda bastırılmış duyguların sanatsal bir dışavurumu olarak ele alınabilir. Örneğin, manilerde sıkça rastlanan ilk dize ile ikinci dize arasındaki anlam kayması, bireyin veya toplumun bilinçaltındaki sembolik anlatımları yansıtmaktadır.

Bununla birlikte, karşılaştırmalı çalışmalar, halk edebiyatındaki bu yapının farklı kültürlerde nasıl işlendiğini anlamaya yönelik önemli katkılar sunmaktadır. Türk manileri ile benzer yapılar taşıyan İran rubailer ve Japon *haikular* karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları kapsamında incelenmiş ve bu türlerin kültürel ve estetik kodları açısından ortak noktalar taşıdığı tespit edilmiştir.

Bu bağlamda, Karabaş’ın bütüncül yaklaşımı, halk edebiyatı ürünlerinin içsel bağlarını çözümleme konusunda değerli bir perspektif sunmaktadır. Ancak, alternatif akademik görüşler, bu ürünlerin yalnızca içsel bütünlükle riyle değil, toplumsal bağlamları, anlatım süreçleri ve işlevleriyle de değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, halk edebiyatı çalışmaları için disiplinlerarası bir yaklaşımın benimsenmesi önem arz etmektedir.

Bu deneyler için ileri sürülen eleştiriler şunlardır: Bartlett'in deneyinde deneye katılanlar metni okumakta, dinlememektedir. Yazma ile dinleme arasında fark bulunmaktadır. Sonra deneye katılanlar öğrencilerdir. Geleneksel masal anlatıcı veya dinleyici değildir. Bartlett'in aklileştirme dediği kuralı, belki öğrenci metni yazarken meydana gelmektedir. Sözlü anlatıda acaba aklileştirme ortaya çıkar mıydı? Bundan başka bir masal dinleyen, masalını bir defa tek bir anlatıcıdan dinlememektedir. Değişik anlatıcılardan defalarca dinleyebilmektedir. O zaman değişim farklı olmaktadır. Anlatıcı böyle hallerde dinlediği masallardan en iyi ve en düzgün olanını seçecek ve söyleyecektir" (Dundes, 1965b: 246). Alan Dundes: "Bartlett'in deneyi değişik ama gerçek halk gruplarında çeşitli şekillerde, alanda tekrar edilmelidir" (1965b: 246), fikrini savunmuştur.

1. Masallarda Kullanılan Epizotlar ve Motifler

Bu yöntem aşağıda örnekendirilen masal örneklerine uygulanmıştır. Yapılan deneyde kullanılan masallar aşağıdaki gibidir:

İnsandan insana yayılırken uğradığı değişimin incelendiği Çember Tiyar masalı, Pertev Naili Boratav tarafından yayınlanmıştır (1958: 156). Masalın 8 varyantı olduğu ve bunların Ankara, Diyarbakır, Çerekeş, Tokat, Antalya, Çanakkale, Balıkesir'den derlendiği Boratav tarafından (1958: 378) belirtilmiştir. Çember Tiyar masalının Uluslararası Masal Tipleri Kataloğundaki (Aarne & Thompson, 1928: 67) numarasını Pertev Naili Boratav, 425 ve 425 A olarak vermiştir (Boratav, 1958: 378). Aarne-Thompson¹ (Bundan sonra AT olarak yazılacaktır) masal tipleri kataloğundaki 425 ve 425 A numaralı masalla bizim masamızın karşılaştırılması tam bir benzeşme göstermemektedir.

Aşağıda iki motifin karşılaştırılması kısaca değerlendirilmiştir:

AT'de "Kaybolmuş Kocayı Arama" adını taşıyan masal şu epizotlara ayrılmıştır: 1. Koca olarak seçilen dev (Monster). 2. Koca olarak seçilen devin sihrinin bozulması. 3. Kocanın kaybolması. 4. Kocayı arama. 5. Kocanın yeniden ele geçirilmesi. "Çember Tiyar" masalının epizotları da şunlardır: 1. Koca olarak seçilen at. 2. Seçilen kocanın sihrinin bozulması. 3. Kocanın kaybolması. 4. Kocayı arama. 5. Kocanın yeniden elde edilmesi. Her iki masalda da 1 numaralı epizot benzeşmemektedir. AT'deki masalda bir aile çok acele çocuk dilediği için çocuk yerine bir dev doğmaktadır. Bu dev geceleri adam, gündüz de dev olmaktadır. Kız bu devle evlenmeye karar vermektedir.

¹ Antti Aarne ve Stith Thompson'un 1928 yılında yayımlanan, *The Types of the Folk -tale* adlı kataloğu metinde yapılan karşılaştırmada "AT" olarak gösterilmiştir.

dir. Masalın varyantlarında baba bir şey elde etmek için kızını deve vermek-
tedir.

Çember Tiyar masalında kahraman, at donunda bir yakışıklı insandır ve padişahın küçük kızına yakışıklı bir insan kılığında görünerek kendisi ile ev-
lenmesini istemekte, kız kabul etmektedir. 2 numaralı epizotta da iki masal
arasında fark vardır. AT’de kız devin giyindiği hayvan derisini yaktıktan sonra
sihir bozulmaktadır. Ancak Çember Tiyar’da kız meydana çıkan yiğidin kendi
nişanlısı olduğunu söyleyerek de sihri bozmaktadır. 3 Numaralı epizotta her
iki masalda da koca veya nişanlı kaybolmaktadır. 4 numaralı epizotta ben-
zeyen ve benzemeyen motifler vardır. Her iki masalda da kız demir ayakkabı
giyerek kocasını aramaya çıkmaktadır. Türk masalında demir çarık giyen kız
eline bir de demir asa almaktadır. Her iki masalda da kadın kahramanlar
zorluklarla karşılaşmaktadır. Ancak karşılaşılan zorluklar ve onları ortadan
kaldırmak için bulunan çareler farklıdır. Çember Tiyar masalında, insanın
ağaca, yılan, güle ve dariya dönüştürülmesi uzun bir motifler zinciridir.
AT’de bu motifler yer almamaktadır. 5. epizotta Çember Tiyar masalında kız
ve erkek kahraman Padişah babanın sarayına döner ve 40 gün 40 gece sü-
ren bir düşünle evlenirler. AT’de böyle bir düşün sahnesi verilmemektedir.

İki masal tipinin karşılaştırılmasında ortaya çıkan en önemli farklar şun-
lardır: AT tipinde ve katalogda verilen varyantlarında koca dev, cüce, kurt,
eşek, kurbağa, ağaç ve kirpidir. Türk masalında ise attır. Fakat asıl önemli
fark kocasını arayan kadının geçirdiği maceralarda görülmektedir. Türk ma-
salında nişanlı güvercin donunda uzaklaşırken kızı kendisini nasıl bulacağını
söylemektedir. Kız devler memleketine düşer, kızı yemek isteyen devlerin
verdikleri zor işleri Çember Tiyar’ın yardımı ile başarıp ölümden kurtulmak-
tadır. Devler memleketinden kız ve Çember Tiyar beraber kaçarlardı. Yolda
devlerin takibinden kurtulmak için Çember Tiyar kızı çeşitli biçimlere sok-
maktadır: ağaç, bostan, gül gibi... Yani bu kaçışta da kız yine erkeğin yardımı
sayesinde canını kurtarmaktadır. Türk masalında erkeğe kızı himaye etmek
ve ölümlerden kurtarmak için verilen baskın rol dikkat çekmektedir. Bu du-
rum, her halde erkek hâkimiyetinde olan bir toplum yapısının masala yan-
sımasıdır.

Masallar, insanların toplumsal yaşamına dâhil olmuş anonim türlerdir.
İnsanlar, ailelerinden, arkadaşlarından veya komşularından masal dinleye-
rek zihinsel ve bedensel gelişimlerini tamamlamaktadırlar. Bu masallar
gelecekte başka insanlara aktarılmaktadır. Anlatılan bir masalın toplumsal
yayıllığı çeşitli etkenlerle sınırlanmaktadır. Masal, anlatıcının anlatma kabili-
yeti ve dinleyicinin alma kapasitesi doğrultusunda geleceğe taşınmaktadır.

O halde masalda metnin dışında önemli olan iki unsur vardır. Birincisi anlatıcı, ikincisi ise dinleyicidir. Bu kişilerin yaşamları ve dış çevreyle olan ilişkileri bu işlemde önemli rol oynamaktadır. Kişilerin yaşı, cinsiyeti, mizacı, eğitim durumu, hayata bakış açısı, psikolojisi ve yaşamla ilgili her türlü öge masalın yayılışında önem arz etmektedir. Mark Azadovski'nin *Sibiryâ'dan Bir Masal Anası* (2002: 13- 14) adlı eserindeki kadın kahramanın kişiliğini masala dâhil etmesi, elde ettiğimiz sonucu destekler niteliktedir. Bunların yanı sıra ortam yani mekân, zaman, ifade, kişinin dili ve çevre koşulları masal metnini etkilemektedir. Bu etkiler tarafımızca yapılan çalışmalarla aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

2. Cinsiyetin, Fiziksel Çevrenin ve Sosyo-Psikolojik Etkenlerin Masal Anlatıcılarına Etkisi

Cinsiyet, masalların yayılışında önemli bir faktördür. Masal kadın anlatısı olduğu için, kadınlar daha iyi masal anlatmaktadırlar. “Masal Anası” tabiri kadınların bu yeteneğinin yaratmış olduğu bir sonuç olduğu düşünülmektedir. Kadınlar ilçede evde oturarak çocuklarını büyütmeye görevini üstlendikleri için masal dinlemek günlük hayatta yaptıkları işlere benzerliği açısından tercih edilmektedir. Ayrıca kadınların daha fazla konuşma eğilimi masalları dinlemelerinde kendilerine katkı sağladığı için önem arz etmektedir.

Anlatıcının cinsiyeti tercih ettiği kalıcı unsurlarda etkili olmaktadır. Genç insanlar gül sembolünü, sevgililerin kavuşması sonucunu, algıda seçicilik yaparak benimsemektedir. Çember Tiyar Masalı'nda sevgililerin güle dönüşerek padişahın kucağına dökülmesi, genç dinleyicilerin kendi yaşamlarıyla ilişkilendirerek tercih ettikleri bir unsurdur. Masalda Çember Tiyar'ın, prensesi korumak için yılanı dönüştürüp, ağaca dönüştürdüğü prensese sarılması, bütün dinleyicilerin hafızalarında kalıcı olmaktadır.

Bartlett'in araştırmasında, “Önemsiz olan cümlelerin değiştirilmeden korunması prensibi” şeklinde tanımladığı, anlatıcının bazen çok ilgisiz katkılarının zamanla orijinal metnin önüne geçtiği ilkesinde masal değişime uğrasa da bir anahtar sözcük ya da işaretle masalın taşındığı prensibi araştırmamızda elde ettiğimiz bir sonuçtur. Anlatıcının, bir görüş nedeniyle veya bir davranışın etkisiyle dikkatini çeken bir nokta, bir resim sadece masalın asıl metnini değiştirmekle kalmayıp; zaman geçtikçe değişimde daha fazla rol oynamaktadır. Dinleyici anahtar sözcük veya işaretlere dayanarak masal metnini yeniden yapılandırmaktadır.

Anlatıcının aile ortamı içerisinde yakın olduğu diğer fertlere metni anlatması şeklinde tarafımızca yapılan deneyde, masal metninin değişik sebeplerle farklılaştığı tespit edilmiştir. Küçük çocuk büyüğüne anlatınca, eğer ağabey kardeşini kendinden daha başarılı ve sevilen bulursa, hırsla anlatmaktadır. Kardeşini çok iyi dinlemiyor ve kendisi katkıda bulunuyordur. Bu katkılar “Ben ağabeyim ve senden daha iyiyim” şeklinde bir mesaj vermektedir. Bu konumdaki ağabeyler, kendilerinden daha küçük olan kardeşlerini en güçlü rakipleri olarak gördükleri için anlatırken daha büyük bir gayret sarf etmektedirler. O halde kişisel nedenler masalın yayılışında etkili olmaktadır.

Bartlett, masalın öğrencilerinden yirmi kişilik bir grup arasında yayılışını incelerken kişisel sebeplerin değişim yarattığını belirtmektedir (1965: 296). Yapılan araştırmada elde edilen sonuç, bu kişisel sebeplerin neler olduğunu açıklar niteliktedir. Nitekim anlatıcının dinleyici olarak seçtiği bireylerle yakınlığı masalların yayılışında önemli bir etkidir.

3. Fiziksel Çevrenin Masal Anlatımına Etkisi

Masal anlatımının fiziksel çevreyle olan ilişkisi, anlatım sürecinin etkinliğini belirleyen temel faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Masalların anlatıldığı mekânlar, yalnızca birer anlatım alanı değil, aynı zamanda kültürel belleğin aktarıldığı sosyal etkileşim alanlarıdır (Bauman, 1986: 63-64). Geleneksel masal anlatım ortamları, bireylerin bir araya geldiği ve sözlü kültürün sürdürüldüğü mekânlar olarak çeşitli işlevler üstlenmektedir (Dégh & Vázsonyi, 1975: 34). Bu bağlamda, tandır başı, köy odaları, kahvehaneler, misafir odaları ve geleneksel eğitim mekânları, masalların aktarım sürecinde önemli roller üstlenen alanlar arasında yer almaktadır.

Tandır başı, özellikle kış aylarında uzun gecelerde aile bireyleri ve komşuların bir araya gelerek masal anlatmalarını sağlayan bir anlatım ortamı oluşturmuştur. Bu tür mekânlar, masal anlatımının bir gelenek hâline gelmesine ve sözlü kültürün korunmasına katkı sunmuştur. Benzer şekilde, köy odaları ve kahvehaneler, özellikle erkeklerin bir araya gelerek kahramanlık anlatılarını paylaştığı yerler olarak dikkat çekmektedir. Bu ortamlarda anlatılan masallar genellikle mücadele ve epik unsurlar içermekte, anlatıcılar ise dinleyicinin ilgisini canlı tutabilmek adına dramatik unsurlara daha fazla yer vermektedir.

Öte yandan, misafir odaları, aile içinde önemli konukların ağırlandığı özel alanlar olması nedeniyle, burada anlatılan masalların daha incelikli ve öğretici bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Geleneksel eğitim mekânları olan mektep ve medreseler ise, dini ve ahlaki içerikli anlatıların yaygın oldu-

ğu yerlerdir. Bu mekânlarda anlatılan masalların pedagojik bir işlev taşıdığı ve bireylere ahlaki normlar kazandırma amacı güttüğü bilinmektedir.

Tüm bu mekânlar değerlendirildiğinde, masalların anlatım süreçlerinin yalnızca sözlü bir aktarım değil, aynı zamanda belirli sosyal ritüeller çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Masal anlatımı, anlatıcının içinde bulunduğu fiziksel çevreye göre biçimlenmekte, anlatımın niteliği ise bu çevrenin sunduğu olanaklar doğrultusunda değişkenlik göstermektedir.

4. Sosyo-Psikolojik Etkenlerin Masal Anlatıcılarına Etkisi

Masal anlatım sürecinde anlatıcının içinde bulunduğu sosyal çevre, psikolojik eğilimleri ve dinleyici ile kurduğu bağ, anlatının biçimini ve içeriğini doğrudan etkilemektedir. Anlatıcının psikolojik durumu, yalnızca masalın içeriğini değil, aynı zamanda anlatım tarzını da belirlemektedir. Yapılan saha çalışmalarında, anlatıcının aile bireylerine ve yakın arkadaşlarına masal anlatırken daha özgün ve kişisel yorumlar kattığı gözlemlenmiştir (Dégh & Vázsonyi, 1975: 35).

Aile ortamında gerçekleştirilen masal anlatımları, anlatıcının dinleyiciye olan duygusal yakınlığını yansıtan unsurlar içermektedir. Çocukların ebeveynlerinden duydukları masalları, kendi anlatım biçimleriyle yeniden kurguladıkları ve daha yaratıcı bir şekilde aktardıkları bilinmektedir. Ancak, ebeveynlerin çocuklara anlattıkları masallar genellikle hafızada kalıcı olmamakta, bunun temel nedeni ise anne ve babaların masal anlatma amacının daha çok çocukları uyutmaya ya da eğitici bir mesaj vermeye yönelik olmasıdır (Lüthi, 1986: 27- 29).

Yakın arkadaş çevresinde masal anlatımı ise farklı bir dinamik içermektedir. Bu tür anlatım ortamlarında masallar, günlük yaşantıyla daha fazla ilişkilendirilmekte ve anlatıcı tarafından kişisel deneyimlerle zenginleştirilmektedir. Sosyal bağların güçlendiği bu tür anlatım ortamlarında, anlatıcının doğaçlama yeteneği ve hikâyeye kattığı bireysel unsurlar masalın yapısını şekillendiren en önemli unsurlar arasında yer almaktadır.

Özgüven ve anlatım arasındaki ilişki de masal anlatıcısının performansını doğrudan etkilemektedir. Çocukluk döneminde yeterli özgüvene sahip olmayan bireylerin, masal anlatımı sırasında kaygı yaşadıkları ve anlatımda çeşitli eksiklikler gösterdikleri gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, anlatıcının kendine olan güveni, masalın aktarım kalitesini belirleyen en önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir.

5. Masalın Hafızada Kalıcılığını Etkileyen Faktörler

Masal anlatımında zaman ve anlatının uzunluğu, dinleyicinin anlatıyı nasıl hatırlayacağını belirleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Zaman faktörü, masalların dinleyiciler tarafından hangi bağlamda algılandığını doğrudan etkilemektedir. Geleneksel olarak masalların gece saatlerinde dinlenmesi yaygın bir eğilim olmakla birlikte, gece geç saatlerde anlatılan masalların dinleyicinin yorgunluk nedeniyle hafızasında tam olarak yer edinemediği görülmektedir. Bu durum, anlatım sürecinde uygun zaman dilimlerinin seçilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Masalın uzunluğu da anlatımın kalıcılığını belirleyen diğer önemli bir etmendir. Kısa masallar, olay örgüsünün daha net olması nedeniyle hafızada daha uzun süre korunabilmektedir. Buna karşın, uzun masallar, anlatıcının anlatım becerisine bağlı olarak değişkenlik gösterebilmekte ve detayların unutulmasına yol açabilmektedir.

Dil kullanımı ve dinleyiciye uyum ise anlatımın başarısını doğrudan etkileyen unsurlardandır. Yaşlı bireyler klasik ve ölçülü bir dil tercih ederken, çocuklara yönelik anlatımlarda daha basit ifadeler ve oyun dili kullanılması, anlatının etkisini artırmaktadır. Dinleyicinin algı düzeyine uygun bir anlatım tarzı benimsemek, masalın kalıcılığını güçlendiren en önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Masal anlatıcılığı, anlatıcının cinsiyeti, fiziksel çevresi ve sosyopsikolojik durumu gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Anlatıcı ve dinleyici arasındaki duygusal bağ, anlatının niteliğini doğrudan etkilemekte, fiziksel çevre ise masalın aktarılma biçimini şekillendirmektedir. Masal anlatımında kullanılan dil, anlatıcının dinleyiciyle kurduğu ilişkiyi güçlendiren en önemli unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Masal anlatımı, yalnızca bir sözlü kültür aktarımı değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerin ve bireysel deneyimlerin bir yansımasıdır.

Masalı dinlemeye ve anlatmaya istekli oluş ve anlatıcıyla dinleyici arasındaki diyalog, masalın yayılmasında önemlidir. Masalın anlatıldığı kişilerden çocukluk arkadaşları, aile fertleri ve diyalog kurmada sorun yaşanan fertler K25, K38, K2’de görüldüğü gibi masalı daha iyi hafızalarında tutarak tarafıma tekrar anlatmışlardır. Masal dinlemeyi seven ve masal dinleme kültürüyle büyüyen kişilerle çalışmak daha kolay olmaktadır. İlçede tespit edilen “Divan Geleneği” ve tandır başında uzun kış gecelerinde anlatılan masallar, bu geleneği bilen ve aynı kültürle yetişen fertlerin masalları daha iyi yaydıklarını göstermiştir. K2, geleneksel yapının bu yönünü çok iyi yaşadığı için masal metnini yayma konusunda verimli sonuçlar oluşturmuştur.

K23'te de benzer bir sonuca rastlanmıştır. K19, geçmişte yaşadığı tandır başında anlatılan masalların keyfini anarak masalını geri anlatmıştır. Masal dinleme bir kültürdür ve bu kültürü yaşayan fertler daha başarılı anlatıcılarıdır. Öğrenci statüsü ile dinleyen denekler, masalı bir ders gibi şartlanarak hafızalarında tutmaya çalışmışlardır (K9, K26, K13, K14, K3, K7'de görüldüğü gibi). Anlatıcı ile dinleyici arasındaki duygusal yakınlık masalın korunmasında oldukça önem arz etmektedir. K38'de görüldüğü gibi, masalı hafızasında tutmasının bir sorumluluk olduğunu düşünerek annelik içgüdüleriyle masalı anlatacağı güne kadar hafızasında saklamaya çalışmıştır. Masalı hafızasında tutamayan birçok kişi anlatıcıyla kişisel diyalogunun zedelenmesi endişesiyle kaygılı bir anlatım tekniği oluşturmuştur (K22, K42, K31'de görüldüğü gibi). Bu şahısların yetiştirme şekillerine bakılınca aile ortamında çocukluk döneminde ihtiyaç duydukları özgüven duygusunun verilmediği tespit edilmiştir. Nitekim unutulmuş bölümlerde çeşitli açıklamalar yapılarak bu durumu izah eden ifadeler kullanılması dikkat çekicidir. Masal anlatıcısının, dinleyiciyle yakınlık derecesinin masalların yayılışında etkisini ölçmek amacıyla çocuğun ebeveynlerine, ebeveynlerin çocuğa, yakın arkadaşların birbirine ve aile fertlerinin günlük yaşam içerisindeki paylaşımları gibi belirlenen masal metinlerini anlatmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bunun sonucunda çocukların anne ve babalarına masalları asıl anlatıcıya aktardıklarından daha zengin bir şekilde anlattıkları tespit edilmiştir. (K5, K11, K4 ve K39'da olduğu gibi). Anne ve babaların çocuklarına aktardıkları metinlerin geri dinlenmesi aşamasında sonuç olumsuz olmaktadır. Çocuk, anne ve babasının kendisine anlattığı masalı hafızasında saklamamaktadır. Bunun temel nedeni anne ve babaların masal anlatma amacı ve anlattıkları zaman dilimiyle ilişkilidir. Yakın arkadaşların masalları birbirleriyle paylaşmasında oldukça verimli sonuçlar elde edilmiştir K26, K13, K4, K40'ta görüldüğü gibi. Burada, anlatıcıyla dinleyicinin masalı günlük hayatta yaşananlar gibi paylaşımları yayılımın iyi gerçekleşmesini temin etmektedir. Aile fertlerinin paylaşımında ise, K21 ve K42 örneklerinde olduğu gibi olumsuz sonuçlarla karşılaşmıştır.

Masalın anlatımında zaman dilimi de önem arz etmektedir. Anlatıcıların birçoğu masalı gece dinlemek istemektedir. Fakat gece yorgun bedenle masal dinleyen kişi masalı ertesi gün hafızasından silinmiş olarak karşımıza çıkmaktadır (K11 ve K31 numaralı anlatıcılarda görüldüğü gibi).

Masal metninin boyutu masalın yayılışında önemli bir etkidir. Kısa masallar hafızada daha kalıcı ve olay akışı daha rahat zihinde yer edici nite-lik taşımaktadır. Uzun masallarda dinleyici, olayın detaylarını ve çoğunlukla

masalın sonunu hafızasında tutmakta güçlük çekmektedir. Kısa masallar, dinleyici tarafından daha iyi dinlenip, geri aktarılmaktadır. Masalın sıcaklığı anlatıcının aktarışı ve empatik eğilimleriyle oluştuğundan dolayı, masal okumak yayılıştaki fazla etkili olmamaktadır. Nitekim masalın anlatıcısıyla bütünleştiği gerçeğini kabul etmek gerekmektedir (K21, K23'te görüldüğü gibi). Anlatıcı, masalı anlattığı kişiyle duygusal bir bağ oluşturmaktadır. Bu bağ anlatımda ona yardımcı olmaktadır. Masal anlatılan kişi bir çocuk ise, ona uygun kelimelerle ve onun anlayabileceği şekilde anlatma; dinleyiciyi aşırıya, daha ölçülü ve ona hitap edebilecek bir üslup tercih ederek kişiyle daha rahat iletişim kurulmaktadır. Deneyimizde K15, anlatıcısıyla ilk kez tanışmasına rağmen özel hayatına dair önemli bilgileri aktarmakta sakınca görmemiştir. Bu durum, tezimizi destekler niteliktedir. Kimi insana sokak diliyle anlatmak gerekirken, kimisine daha farklı oldukça ölçülü bir dil seçmek gerekmektedir. K16, dilin dinleyiciye ulaşmadaki etkisi ile ilgili önemli bir deneyi oluşturmaktadır. Şöyle ki yaşı ileri düzeyde olan bu fert aktarıcının seçtiği masal dilini dinlemeye değer bulmadığından benimsememiştir. K12 ile yapılan deneyde yaşı oldukça küçük olan bireye oyun diliyle aktarım olumlu sonuçlar vermiştir.

6. Masal Aktarımında, Ruhsal ve Psikolojik Durumun Anlatıma Etkisi

Kişinin içinde bulunduğu ruhsal durum masalın yayılışında etkili bir rol üstlenmektedir. Zihni sürekli problemlerle meşgul olan bazı insanlar, çevrelerindeki insanları dinlemekte; fakat sonuçta kalıcı hiçbir bilgi taşımamaktadırlar. K22 olarak kodlanan kişi nişanlı olduğu ve zihni problemlerle dolu olduğu için, hatta sosyal bilimler alanında eğitim görmüş olmasına rağmen, masal metnini yayma konusunda yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Bu sonuç denek tarafından da desteklenmiştir. K1, tatil yaklaştığı için ve ailesine özlem duyduğu için dikkatini masal metnine veremediğini dile getirerek masalı aktaramamıştır. K15, çocukluğundan itibaren yalnızlığın verdiği psikolojik sorunlarını dile getirerek, şu anda üstlendiği meslekî sorumluluğunun yalnızlığını masala aktarmada yetersiz kalmasında gerekçe olarak sunmuştur.

7. Masal Aktarımında Yaş Faktörü

Masalın yayılışında yaş önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan çalışmada çocuklar, gençler, orta yaşlılar ve yaşlılar olmak üzere yakın yaş gruplarından birkaç insan seçilerek inceleme yapılmıştır. İncelemede en verimli sonuçlar 10-18 yaş grubu üzerinde elde edilmiştir. Masal toplumda çocuklar için var olmuş bir tür gibi görünse de 10 yaşın altındaki

yaş grubu, dinlerken dikkatsiz ve anlatırken yetersiz kalmaktadır (K35, K34, K32 ve K12). Bu deneyde dinleyicilerin sorumluluk almaktan kaçan aceleci tavrı dikkate değerdir. Gençler masalı dinlemektedirler, hafızalarında saklamaktadırlar ve aktarırken de kişisel idealleriyle katkılarda bulunarak zenginleştirmektedirler (K9, K26, K13, K14, K3, K7 örneklerinde görüldüğü gibi). Çocukluk ve gençlik arasındaki yaş grubu masalların yayılışında en verimli yaş grubu sayılabilmektedir. Bu grup hem masal okuma hem de masal dinleme alışkanlığı taşıdığı için, yapılan çalışmada oldukça açık bir psikoloji sergilemektedir. Genç nesil, yaşının verdiği dinleyici olmaktan çok yaşamak istediklerini eyleme dökme eyleminden dolayı kısa sürede masalın anlatılıp bitmesini istemektedir. 10-15 yaş grubu ise gerek okul çağıının gerekse yaşının verdiği bilgi ve gördü açılıyla iyi dinleyici sıfatını hak etmektedir (K25, K23, K18, K32, K41, K4, K40 örneklerinde görüldüğü gibi).

Yaşlılar, toplumda masal anlatma görevini üstlenmiş olduklarını düşündükleri için, kendilerinden daha genç yaştaki bir insanın masal anlatmasını istememektedirler. Bu yüzden yaşamsal deneyimlerini sergilemek amacıyla masal anlatmayı ısrarla önermektedirler. Sonuçta masal dinlemeye ikna oldukları zaman, anlatılan masalın mutlaka öğretici sonuçlar taşıması gerektiğini savunarak anlatılan sıradan masalları önemsememektedir. Dolayısıyla anlatımda masalı yıpratarak ve ciddiye almaksızın yüzeysel ipuçlarıyla aktarmaktadırlar (K16 ve K24 örneklerinde görüldüğü gibi). Birçok insan çocukluğundan itibaren yaşadığı gerçek yaşamdan uzaklaşmasını ve iç âlemine seyahat etmesini sağlayan masalları yaşamı boyunca hafızasında saklamaktadır. Masal dinlerken kişilerin daha çok bu ve buna benzer konulu masalları dinlemeyi istedikleri tespit edilmiştir. Yaşlılar her defasında aynı masalları dinleyicilere aktarırken tamamen kendilerine mal ederek anlatmaktadırlar. Nitekim Horoz Masalı'nı duyan, yaşı genel olarak 20'nin üzerinde olan birçok dinleyici benzerini bildiğini ve anlatmak istediğini ifade etmektedir. Aynı masal metnini defalarca anlatan birey, metni kendi malı gibi sahiplenerek kişisel bir üslupla aktarmaktadır.

Lowie, bir Amerikan yerli şefin aynı efsaneyi farklı zaman aralıklarında anlatmasıyla ilgili yaptığı deneyde değişikliklerle anlatıldığını tespit etmiştir. Burada O'na göre, anlatıcının, hayatı, çeşitli olaylar, metnin içeriği, dinleyiciyle anlatıcı arasındaki ilişki gibi nedenler değişimin sebeplerini oluşturmaktadır. Yaşlı fertlerin anlatmak istediğimiz masal metinlerini dinlemek istemeyişlerinin altında yatan; kendilerinin bildikleri masal metinlerini anlatma eğilimidir. Çocuklar ve yaşlılar, bildikleri masalların dışında masal dinlemek istemiyorlardı ve öğrenme çabası da göstermiyorlardı. 10-18 yaş

grubu ise, yeni masallara daha açık ve bunları hemen öğrenip başkalarına aktarmak istiyorlardı (1908: 101- 109).

8. Kişiliğin Masal Yayılımına Etkisi

Masalın yayılımında kişilik önemli bir faktördür. Dinleyicinin sorumluluk bilinci, öğrenme eğilimleri ve bilişsel yapısı masalın aktarımı üzerinde etkili olmaktadır. Görev sorumluluğuyla hareket eden bireyler, kendilerine aktarılan masalı yazarak, başkalarına anlatarak ve kendi kendilerine tekrarlayarak koruma eğilimindedirler. Ancak bu süreçte masal metni üzerinde farkında olmadan değişiklikler gerçekleştirmektedirler. Örneğin, K9, masalı kendi anladığı şekilde yazdığı için, okuttuğu kişiler masalı bu haliyle öğrenmişlerdir. K35 de masalı ödev defterine yazarak unutmamak için pratik yapmıştır. K23, masal türüne olan ilgisinden dolayı bir masal defteri tutmakta ve masalları buraya kaydetmektedir. Ayrıca, K18 ve K32'ye aktararak anlatma pratiği yapmıştır. K12, K5'e, K4 ise K39 ve K40'a masal anlatarak kendisi için masalın kalıcılığını artırmaya çalışmıştır.

Kişiliğin masal aktarımına etkisini daha belirgin hale getirmek için beş faktör kuramı (Big Five Personality Traits) bağlamında bir değerlendirme yapılabilmektedir. Bu kurama göre bireylerin dışadönüklük, deneyime açıklık, sorumluluk, uyumluluk ve duygusal denge gibi kişilik özellikleri masal anlatma ve dinleme süreçlerini farklı şekillerde etkilemektedir. Örneğin, sorumluluk düzeyi yüksek bireyler masalı daha doğru aktarma eğilimindedir ve kayıt altına alarak geleceğe taşımaktadır. K23'ün masal defteri tutması bu durumun bir göstergesidir. Dışadönük bireyler, masalı anlatma sürecinde sosyal etkileşimi daha fazla önemserken, içedönük bireyler anlatı sürecinde daha pasif bir tutum sergilemektedir. Bu bağlamda, K18 ve K32 gibi dışadönüklüğü yüksek bireyler, masalı anlatırken daha fazla kişiye ulaştırmakta ve anlatma pratiği yapmaktadır.

Kişiliğin masal aktarımına etkisini anlamak için Sigmund Freud'un psikanalitik kuramı da dikkate alınabilir. Freud, kişiliği id, ego ve süperegö kavramlarıyla açıklamaktadır. Id güdüsel ve içgüdüsel bir yapı olup, masalların bilinçaltı süreçlerde bireyler tarafından nasıl algılandığını etkileyebilmektedir. Ego, masal anlatıcısının ve dinleyicinin toplumsal normlara uyum sağlama biçimini belirlerken, süperegö, bireyin ahlaki değerlerini masal yoluyla pekiştirmesine olanak tanımaktadır. Örneğin, çocukluğunda sıkça masal dinleyen bireylerin süperegö gelişimi daha güçlü olmakta ve bu bireyler masal anlatımına daha fazla ilgi göstermektedir (1923: 36- 41).

Ayrıca, Carl Jung'un analitik psikolojisine göre bireylerin masal anlatımında kolektif bilinçdışı etkili olmaktadır (1964: 99– 105). Masallar, arketip-sel imgelerle doludur ve anlatıcının kişiliği, bu arketipleri nasıl şekillendirdiğini belirlemektedir. Jung'a göre, dışa dönük bireyler masalları toplumsal olaylara daha fazla bağlarken, içe dönük bireyler masalı bireysel bilinçdışı süreçlerle yorumlamaktadır. Yapılan saha araştırmalarında, deneyime açıklık düzeyi yüksek bireylerin masalları daha yaratıcı ve kişisel yorumlarla anlattıkları tespit edilmiştir. Buna karşın, düşük deneyime açıklık seviyesine sahip bireyler, masal anlatımını daha mekanik bir süreç olarak görmekte ve aktarım sırasında orijinal yapıyı koruma eğiliminde olmaktadır.

Kişinin mesleki ve toplumsal statüsü de masal aktarımı üzerinde belirleyici bir etkidir. Toplumsal konumu yüksek bireyler, masal gibi çocukları oyalamak amacıyla anlatılan bir türü hafızalarında tutamamaktan kaynaklanan bir aşağılık kompleksine kapılabilmektedir. Alfred Adler'in bireysel psikoloji kuramına göre, bazı bireyler sosyal statülerini kaybetme korkusuyla masal anlatmaktan çekinmektedirler (1927: 65– 69). Bu bireyler, mesleklerinin kendilerine yüklediği sorumluluk nedeniyle masal anlatmayı gereksiz veya değersiz görebilmekte ve bu durum masalın yayılımını sınırlayabilmektedir. Örneğin, K42, K1 ve K15 ile yapılan çalışmalarda, katılımcıların masal anlatma sürecine yönelik çekinceler taşıdıkları, bazen çeşitli mazeretler uydurdukları veya masalı eksik hatırlayarak anlatmaktan utanç duydukları gözlemlenmiştir. Bu durum, statü farkının bireylerin anlatım süreçleri üzerinde baskı yaratabileceğini göstermektedir.

Kişiliğin masal aktarımı üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla yapılan saha araştırmasında, katılımcıların kişilik özelliklerine göre masal anlatımına yaklaşımları analiz edilmiştir. Gözlemler, deneyime açıklık düzeyi yüksek bireylerin farklı anlatım tekniklerini denemeye daha yatkın olduklarını ve masalın yaratıcı bir şekilde aktarılmasına katkı sunduklarını göstermektedir. Buna karşılık, düşük deneyime açıklık seviyesine sahip bireyler, masal anlatımını daha mekanik bir süreç olarak görmekte ve aktarım sırasında orijinal yapıyı koruma eğiliminde olmaktadır.

Bu analizler, kişilik özelliklerinin masal yayılımına olan etkisini belirgin hale getirmektedir. Beş faktör kuramı, psikanalitik kuram, Jung'un analitik psikolojisi ve Adler'in bireysel psikolojisi ekseninde yapılan değerlendirme, masal anlatıcılarının ve dinleyicilerinin masal aktarımına yaklaşım biçimlerini anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Kişiliğin anlatım sürecindeki etkisini daha kapsamlı bir şekilde ele almak için daha geniş ölçekli araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak mevcut gözlemler, bireylerin kişilik

özelliklerine göre masal anlatımına farklı tutumlarla yaklaştıklarını ve bunun masalın yayılma sürecini doğrudan etkilediğini göstermektedir.

9. Masalın Dinlenme Amacı ve Barlett'in Değiştirme Prensibi

Masalın anlatılış sebebi ve dinlenme amacı yayılışında etkili olmaktadır. Kişi, masalı severek anlatıyorsa, karşısındaki dinleyiciye de olumlu bir algılayma modu yüklemektedir. Anlatıcı çoğu zaman masalın ana kahramanı olmakta ve anlatırken dinleyiciye adeta olayı yaşatmaktadır. Masalı anlatan kişi ana kahramanla kendisini özdeşleştirdiği zaman, masalın akışı kişisel bir üslup kazanmaktadır. Bazı anlatıcılar kahramanlarının bir kısmını takdir ettiği için onları kollarken; bir kısmını ise cezalandırarak masalın orijinal metninin akışını değiştirmektedir. Anlatıcının kişisel özellikleri ve zevkleri masalın akışında oldukça etkili olabilmektedir. Yapılan çalışmada K21, dövüş sporlarıyla ilgilendiği için, masal metnini heyecan ve gerilim dolu anlatırken; K1'de ilgi alanları ve yönelimlerinin yoğun etkisi hissedilmektedir. K38 ise öncekilerin tersine uyumlu, sakin, her şeyi akışına bırakmış bir masal metni yaratmaktadır. Dinleyici masalı dinledikten sonra ana çizgileri hafızasında tutmakta, geri kalan detayları zihninde yoğurarak istediği şekilde anlatmaktadır. Bartlett'in tespit ettiği "Değiştirme Prensibi"ni burada görmek mümkündür. Dinleyici masalı çoğu zaman ideallerinin, geçmişinin ve geleceğinin bir göstergesi olarak kullanmaktadır. Kültürel birikim, yaşam, arzu ve istekler çoğu zaman kahramanlar tarafından yaşanarak anlatıcının ego-sunu tatmin etmesini sağlamaktadır. Bu durum masal metninin ana çizgileri değişmeden kişisel yorum kazanmasını sağlamaktadır. Her yeni dinleyici masala bu şekilde katkılarda bulunarak zamanla masalın ana metinden uzaklaştırmakta ve tanınmaz hale getirmektedir. Çoğunlukla dinleyicinin ilk algıladığı ana çizgiler kalıcı olmaktadır. Daha sonra masal metni üzerinde ana metne dönüş amaçlı yapılan geliştirme çalışmaları genellikle sonuç vermemektedir. Masalı anlattığım ve geri dinlediğim K41'ile, daha sonra masal metnini birlikte okuyarak hatalarını görmesi için yeni bir çalışma yapılmıştır. Birtakım unsurları değiştirmeksizin, ikinci çalışma sonrasında da ilk şeklini koruyarak masal metnini aktardığı tespit edilmiştir. Bu anlamda kişi, masalı belirli bir amaç taşımadan zevk için dinliyorsa sevmekte fakat hafızasında anlatabilecek oranda taşımamaktadır.

Birçok insan masalı geri anlatamadığı zaman, kişisel olarak zekâsını sorgulayabilmektedir. Bunun için de yaşlılar başka masallar anlatmayı, çocuklar küsmeyi, yetişkinler ise kaçmayı tercih etmektedirler. "Ben anlamıştım, çok güzeldi fakat niçin aklımda kalmadı" gibi anlatıcılar kendi kendilerini sorgulayabilmektedirler (K1, K32, K24 örneklerinde olduğu gibi).

Masalların insan yaşantısıyla olan bağlantıları ve toplumsal sıcaklığı anlatıcıyla dinleyiciler arasında birbirlerini hiç tanımasalar bile köprü olabilmektedir. Başlangıçta, “Size bir masal anlatabilir miyim?” sorusuna çatık kaşlarla gereksiz zaman harcama şeklinde bakan insanlar, masalı dinleme sabrı gösterdikten sonra memnun bir yüz ifadesiyle özel yaşamlarına anlatıcıyı dahil etmektedirler. Birçok dinleyici çocukluğuna, kimseye açmadığı ruhunun en derin köşelerine tekrar seyahat etmenin mutluluğuyla; özel hayatını anlatıcıya deşifre etmeye başlamaktadır (K15 örneğinde olduğu gibi). Masal anlatımı insanları birbirine yaklaştıran bir işlev görmektedir.

Yapılan çalışmada çocukların masalı dinlemede de tekrar anlatmada da verimsiz sonuçlar ortaya koydukları görülmüştür. O halde çocukluktan itibaren hafızamızı süsleyen masalları nasıl öğrendiğimizi sorgulamak gerekmektedir. Bu konuda tarafımızca yapılan çalışmada, her gece aynı masalı, aynı kişilerden veya başka kişilerden tekrar tekrar dinlemenin kişinin hafızasında masalı kalıcı kıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Anne ve babanın ya da diğer aile büyüklerinin belirli masalları her gece çocuklara anlatması, o çocuğun uyku öncesinde dinlediği masalı bilinçaltında tutması, kimi zaman da düşlemesi masalın akılda kalmasını sağlamaktadır. Böylece çocukluk döneminin bir parçası haline gelen masal, bugün bile birçok yetişkinin sevgiyle anlattığı bir tür olarak kalıcı olmaktadır. Yaptığımız çalışmada, bu zaman dilimini dikkate alarak; masal aktarımı için en uygun zaman dilimi belirlenmeye çalışılmıştır. Masalın anlatımında gece vakti, akıcılık ve üreticilik açısından daha olumlu sonuçlar sağlamaktadır.

Dinleyici, masalı, gece dinleyince, onu bedensel ve zihinsel yorgunluktan dolayı daha tasarruflu algılamayı tercih etmektedir. Yani, anlatıcı, dinleyiciye masal anlatmak için gece vakitlerini tercih edince daha olumlu karşılanmakta; fakat masalın aktarıcı tarafından yayılması aşamasında istenilen sonuçlara ulaşamamaktadır. O halde masal gece anlatıldığında uzamakta; fakat dinlenirken eksilmektedir. Gece konuk olduğum bir evde yaşları, 25, 30,32 ve 78 olan üç ferde sohbet esnasında, amacını belirtmeden masallar anlatılmıştır. Bu çalışmanın sonunda sadece K28 dışında hiçbir metin aktarımı elde edilememiştir. Anlatım esnasında, dinleyicilerin tamamı sevgi dolu bakışlarla ve merakla masalı dinlemeye başladıkları halde; masalın ilerleyen bölümlerinde uyku göstergesi tepkilerle dikkatlerinin dağıldığı sergilenmiştir. Bir hafta sonra masalın dinlenmek istendiği zaman, “A! Biz tekrar anlatacağımızı bilsek daha iyi dinlerdik.” diyerek, tekrar masalın anlatılmasını istemişlerdir. Bu deney dinleyicinin, metni geri anlatma şartını bilerek dinlemesinin, masalların yayılışında önemini ortaya koyması

açısından önem arz etmektedir. Ayrıca gecenin ilerleyen saatlerinde, insan zihninin algılama kapasitesinin azaldığı da söylenebilir. İnsanların büyük bir bölümü, masalın uyku öncesinde şartlanmayı sağlayan işlevinin olmasından söz ederek, anlamama gerekçelerini dile getirmektedirler.

10. Masalların Yayılışında Masal Kültürünün Etkisi

Masalların yayılışında “Masal Kültürü” olarak tanımlanabilecek bir unsurdan da söz etmek gerekmektedir. Masal Kültürü, bireyin çocukluktan itibaren masal dinleyerek büyümesiyle ilişkili olup, masalın yaşamının bir parçası haline gelmesi anlamına gelmektedir. Masal Kültürü, bireysel bir alışkanlık olmanın ötesinde, toplumsal bir aktarım mekanizması olarak kabul edilebilir. Bir toplumun masalları nasıl ürettiği, nasıl anlattığı, nasıl aktardığı ve hangi işlevde kullandığı gibi unsurlar Masal Kültürü kavramının temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Bireyin masallar aracılığıyla edindiği kültürel altyapı, anlatılan hikâyelerin anlam dünyasını daha iyi kavramasını sağlamaktadır. Kişi, masallarda anlatılan ve gerçek yaşamla çoğu zaman örtüşmeyen dünyayı, bu kültürle büyümüşse tanıdığı için daha dikkatli dinleyecek ve dolayısıyla anlayabilecektir.

Masalın toplumsal bir olgu olarak ele alınması gerektiği hususu, masalların sadece bireyler arasındaki sözlü aktarım yoluyla değil, toplumsal normları, değerleri ve kolektif hafızayı şekillendiren bir unsur olarak değerlendirilmesini de gerektirmektedir. Masal tekerlemeleri, bu noktada büyük önem taşımaktadır. Tekerlemelerde geçen kültürel terimlerin algılanması, dinleyici için büyük sıkıntılardan birini oluşturmaktadır. Eğer dinleyici bu ifadeleri algılayamazsa, yaşına ve kültürel bilgisine göre yeni bir ifade ile yerini doldurmaktadır. Çocuklar, masalları oldukça doğal anlatırken, yetişkinler hata yapma kaygısı ve anlattıkları metni rasyonelleştirme düşüncesiyle anlatımı daha yapılandırılmış bir hale getirme eğilimindedirler. Bu durum, masalların aktarımı sırasında bireysel ve kültürel farklılıkların oluşmasına neden olmaktadır.

Masallar anonim nitelikli eserler oldukları için yayılırken, kültürel kelimeler anlatıcı tarafından masal metnine dahil edilmektedir. Masal, zamanla o yörenin geleneksel terminolojisiyle değişmekte ve oranın kültürel yapısına uygun bir biçime dönüşebilmektedir. Bu dönüşüm sürecinde, masalların yeni varyantları ortaya çıkmakta ve anlatıcı ile dinleyici arasındaki kültürel bağın niteliği masalın değişimini etkilemektedir. Yapılan çalışmada, “Horoz Masalı” adlı masalda “şipit” kelimesi birçok insan tarafından anlaşılamadığı için masal burada kopmaktadır. Dinleyici, eğer anlatıcı tarafından

bilgilendirilirse, masalın akışını daha rahat takip edebilmektedir. Anlatıcı, kelimenin kültürel karşılığını ya da genel anlamda onu tanımlayan ifadeleri vermek zorundadır. Vermediği takdirde, dinleyici masalı tam olarak anlayamayacak ve dolayısıyla aktaramayacaktır. Yapılan çalışmada, şipit yerine çörek, ekmek gibi kelimeler kullanılmış ve bu süreç, masalın farklı kültürel bağlamlarda nasıl yeniden şekillendiğini göstermiştir. Bu tür kelimeler, dinleyici tarafından yeni bir terim olarak ilginç bulunarak hafızaya kazınabilir veya zihinsel karışıklık yaratarak masalın bütünlüğünü bozabilmektedir. Bu durum, masal varyantlarının ortaya çıkmasında dil ve kültürel farkların etkisini ortaya koymaktadır.

Masal kültürü, aynı zamanda bireylerin kişisel deneyimleri ve toplumsal yaşam pratikleriyle de şekillenmektedir. Masallar, bireyin dünyasını biçimlendiren bir araç olarak işlev görmektedir. Dinleyici, anlatılan hikâyeyi kendi yaşantısına uyarlamakta ve kişisel yorumlarla zenginleştirmektedir. Masal anlatımı sırasında kullanılan mekân ve nesneler, anlatıcının yaşam koşullarına göre değişiklik göstermektedir. Örneğin, anlatıcı köyde yaşıyor ise “ev” kavramını köy evine göre şekillendirmekte, apartmanda yaşayan biri ise bunu “daire” veya “konak” olarak ifade edebilmektedir. K9 “ev” terimini kullanırken, K2 “konak”, K28 ise “apartman” kelimesini tercih etmiştir. Bu durum, Lowie’nin metnin yayılışında anlatıcının yaşamıyla ilgili detayların masalın değişmesine neden olmasıyla ilgili teorisiyle örtüşmektedir (1908: 111).

Masalların yayılışında bireyin fiziksel ve psikolojik durumu da belirleyici bir unsurdur. Bedensel engelleri olan bireylerin, masalları daha realist bir çerçevede aktardıkları gözlemlenmiştir. Hayal kurmaktan çok, gerçekçi bir bakış açısını benimsemeleri, masal metnini süslemeden ve ana çizgileriyle aktarmalarına neden olmaktadır. K2 örneğinde bu durum açıkça gözlemlenmiştir. Yaş faktörü de masal aktarımında belirleyici olmaktadır. Çocuklar, masalları doğal ve yaratıcı bir şekilde aktarırken, yaşlı bireyler masalın içeriğinde mantıksallık ve yararlılık aramakta ve anlatımı daha yapılandırılmış hale getirmektedir.

Toplumsal olarak masalların işlevi, sadece eğlendirme amacı taşımakla sınırlı değildir. Masallar, eğitim, toplumsal normların aktarımı, ahlaki değerlerin pekiştirilmesi ve kolektif hafızanın korunması gibi işlevler de üstlenmektedir. Masal Kültürü, bu bağlamda sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir olgu olarak ele alınmalıdır. Bir toplumun masalları üretme, anlatma ve aktarma biçimleri, o toplumun sosyokültürel yapısını yansıtmakta ve masalların nasıl evrildiğini ortaya koymaktadır. Masalların

işlevleri, anlatıldığı bağlama göre değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin, geleneksel toplumlarda masallar, çocukları eğitmek ve ahlaki dersler vermek amacıyla anlatılırken, modern toplumlarda eğlence ve nostaljik bir değer taşıma amacı ön plana çıkmaktadır.

Bu bağlamda, Masal Kültürü bireyin gelişiminde ve toplumun kültürel mirasının korunmasında önemli bir araç olarak görülmelidir. Masallar, sadece bireysel hafızada değil, toplumsal hafızada da önemli bir yer tutmaktadır. Masal Kültürü, toplumsal yapıların, dilin, geleneklerin ve bireysel deneyimlerin bir araya geldiği dinamik bir süreçtir ve bu süreç içerisinde masallar sürekli değişim ve dönüşüm geçirerek varlığını sürdürmektedir.

11. Masal Yayılımında Metnin Hacminin Masal İçeriğine Etkisi

Masal metninin boyutu yayılımda önemlidir. Masalın metni uzun olunca, anlatıcı ifadede tasarrufa gitme ya da değiştirme yapabilmektedir. Dinleyici de dikkatini belirli bir süreden sonra canlı tutamadığı için masalı tam olarak anlayamamaktadır. Dinleyici ana çizgileriyle benimsediği masalı kendi istekleri doğrultusunda şekillendirerek çoğu zaman tanınmaz bir hale getirebilmektedir. Masalın giriş kısmı kalıcı olurken; sonuç bölümü, yaşlılarda ve çocuklarda unutulmakta, gençlerde ise önemle hafızada tutulmaktadır. Kişilerin tümevarımcı ya da tümenden gelimci düşünce açısı bu durumu belirginleştirmektedir. Masal metninin uzun olması ferdin dinleme tahammülünü zorlamakta, dolayısıyla giriş bölümü bütün dinleyicilerde en çok kalıcı bölümü oluşturmaktadır. Gençlikte, “Ben her şeyin en iyisini bilirim” felsefesi genç ferdin masalda belirli bölümleri unutsa bile ya da emin olmasa da başka kavramlarla değiştirmesini sağlamaktadır. Çocuklar ve yaşlılar böyle bir kaygı taşımadıkları için, masalı hatırlayabildikleri oranda anlatılmaktadırlar. Burada çocukların ve yaşlıların masala katkılarının olmadığını söylememek gerekmektedir.

Nesnelerin insan zihninde oluşturduğu alışılmış bağlantılar masaldaki akışı etkilemektedir. Zihin, koyun değince çobanı, çoban değince kavalı ve dağı çağrıştırmaktadır. Bu yüzden, Horoz Masalı’nda anlatıcılar masalın akışındaki sıralamayı zihinlerindeki bu genel çağrışımlarla anlatmayı tercih etmişlerdir (K22, K42, K36, K23, K19, K30 örneklerinde görüldüğü gibi). İnsanların yaşam şekilleri kadar yaşamda sıklıkla kullandıkları unsurlar da masalların yayılışında, metnin akışını etkilemektedir.

Anlatımda kendine güven duymak masalın yayılmasında önemli bir faktördür. Lowie’nin deneyinde Amerikan yerli şefi seçmesi ve sürekli anlattığı bir efsaneyi anlattırması bu tezi desteklemektedir (1908: 93- 96). Masal

anlatıcısı, anlattığı metne hâkimse, dinleyici iyi motive olmakta ve dolayısıyla metni daha iyi anlamaktadır. Eğitim almak, kişinin masal anlatma tekniğini etkilemektedir. Fakat geleneksel anlamda masal dinleyerek büyümüş fertler, eğitim almış olan fertlerden daha iyi masal anlatabilmektedir (K11 örneğinde görüldüğü gibi). Bununla birlikte, anlatıcının özgüveni ve anlatım becerisi, masal metninin hacmiyle doğrudan ilişkilidir. Daha uzun masallar, anlatıcının anlatım yeteneği ve özgüvenine bağlı olarak başarıyla aktarılabılırken, anlatıcı yeterince deneyimli ve kendine güvenli değilse, masalın uzunluğu bir dezavantaja dönüşebilmektedir. Uzun metinlerin anlatımı sırasında anlatıcının akıcı bir üslup geliştirmesi, hikâyeyi kopukluk yaratmadan sürdürebilmesi ve dinleyicinin ilgisini canlı tutabilmesi gerekmektedir. Özgüveni düşük bir anlatıcı için uzun bir masalı baştan sona aktarmak zorlayıcı olabilmekte ve bu da masalın anlam bütünlüğünün kaybolmasına yol açabilmektedir.

Öte yandan, kısa masallar, anlatıcının anlatım becerisi zayıf olsa bile daha rahat aktarılabilmektedir. Kısa masallar, olay örgüsünün daha basit olması ve anlatının akılda kalıcılığının daha yüksek olması nedeniyle, anlatıcının özgüven eksikliğinden etkilenme olasılığı daha düşük olabilmektedir. Anlatıcının kendine duyduğu güven arttıkça, uzun metinleri anlatma becerisi de gelişmektedir. Dolayısıyla, geleneksel olarak masal anlatımına alışık olan bireyler, uzun masalları daha akıcı bir şekilde anlatabilirken, eğitimsiz ancak masal dinleme kültürüne sahip bireylerin anlatım becerileri, eğitim almış ancak masal anlatımına alışkın olmayan bireylerden daha güçlü olabilmektedir.

Masalın hacmi ile anlatıcının özgüveni arasındaki ilişki, anlatım sırasında kullanılan dil hâkimiyeti, tonlama, beden dili ve anlatıcının duygusal aktarım gücü ile desteklenmelidir. Uzun masallarda anlatıcının ses tonu, vurguları ve hikâyeye kattığı duygu, dinleyicinin ilgisini çekmede belirleyici olmaktadır. Eğer anlatıcı, bu unsurları kullanmada başarılıysa, masalın uzunluğu dinleyici üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Ancak, deneyimsiz ve özgüveni düşük bir anlatıcı, uzun metinlerde kopuk anlatımlara sebep olarak masalın etkisini kaybetmesine yol açabilmektedir.

Bu nedenle, masal anlatıcısının özgüveni, yalnızca anlatımın kalitesini belirlemekle kalmayıp, masal metninin hacmiyle de doğrudan bağlantılıdır. Geleneksel masal kültürüne sahip anlatıcılar, uzun masalları daha rahat aktarırken, masal anlatımında tecrübesiz kişiler kısa metinleri anlatmada daha başarılı olmaktadır. Anlatıcının becerisi, anlatımın süresi ve içeriği ile

doğrudan bağlantılı olup, başarılı bir masal anlatımı için anlatıcının hem metne hâkim olması hem de dinleyiciyi etkileyebilmesi gerekmektedir.

12. Ailenin Sosyo-Kültürel Yapısının Masal Yayılımına Etkisi

Toplumsal unsurlar ve yaşam kişilerin mizaçları üzerinde önemli etkiler oluşturmaktadır. Yapılan çalışmada, masal anlatılan ev hanımı, masalı geri anlatamayışını açıklamak için eşinin daha zeki olduğunu ve daha iyi anlatabileceğini savunmuştur. Masal eşine anlatılmış; fakat sonuç olumsuz olmuştur (K6 ve K33 örneklerinde görüldüğü gibi). Ailenin topluma bakış açısı ve yaşam şekli masalın değişmesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Evlilik kavramının aile için ifade ettiği anlam, çocukların dinledikleri masalda yakaladıkları benzer motiflerde değişiklik yapmalarına neden olmaktadır. Ailede çok eşlilik, geçimsizlik, maddi kaygılar yaşanıyorsa; anlatıcılar masal içeriğine bunları da yansıtmaktadır (K6, K32, K34 örneklerinde görüldüğü gibi). Aktarımda özel yaşamlarıyla ilgili bazı etkenlerin sınırlayıcılığı vardır; fakat bu durum anlatılmak istenmediği için çalışma dışında tutulmuştur.

Çocuklar masalın sonunu iyimser bir psikolojiyle hareket ederek istedikleri şekilde bitirmektedirler. Masal nasıl biterse bitsin, iyileri kavuşturup kötülerini cezalandırmışlardır. Yaşlılar masalın sonunu belirli bir öğüt ya da kısıya bağlamayı tercih etmektedirler. Gençler ise yaşama bakış açıları doğrultusunda unuttukları yerleri değiştirerek masalı yeniden yapılandırmaktadırlar. Masalı anlatamayan, daha doğrusu tamamlayamayan anlatıcı daha güzel bir masal anlatmayı teklif ederek masalı bitirmeyi denemiştir (K9 ve K42 örneklerinde görüldüğü gibi).

Masallar kulaktan kulağa yayılırken bazı kelimeler eş sesli kelimelerle hiç anlam ilişkisi olmasa da yer değiştirebilmektedir. K26'da “devler”, “develer”e dönüşmüştür. Metni yazan K17'nin, masalda geçen Çember Tiyar'ın kızı bostana; kendisini de bostancıya dönüştürmesi motifini “baston”a ve bostancıya dönüştürmesi şeklinde yazması da ilginç bir sonuç oluşturmuştur. K20 adlı dinleyicinin de aynı değişikliği yapması ilginç bir sonuç olarak göze çarpmaktadır.

İlçenin dışında farklı bir mekânda yaşayan K9, anlattığı masalı köyde istediği fertlere anlatıp kendi derlemek istemiştir. Masal okulda dinlemek istenildiği zaman anlatmakta güçlük çekilip bırakılmış, köyde tekrar anlatılmak istenmişti. Bu istem dikkate alınarak köye gidildiği zaman doğal ortamda ve çalışılıp düşünülerek masal hazırlıklı bir şekilde anlatılmıştı. Bu anlatımın daha iyi olduğu gözlemlenmiştir. Anlatıcı masalı iyi anladığını

ispatlamak için, masalı anladığını iddia ettiği üç kişiyi dinlememizi önermişti. Dinleyicilerden ikisi tarafımızca görüşmek istememişlerdi. Burada temel neden, köylerinin dışında yaşayan bir fertle konuşmaktan çekinmeleriydi. K9, kendini ispatlamak için metni yazarak ses kaydedici yardımıyla kendi anlattığı kişilerden derleyerek, sonuçların değerlendirilmesinde bize alternatif üretmişti. Onun kaydettiği derleme metinleri dinlenildiğinde, anlatıcıların önlerindeki metni kekeleyerek okudukları gözlemlenmiştir. Dolayısıyla sonuç, başarısız kabul edilerek çalışmaya dâhil edilmemişti (K9, kardeşi ve yakın arkadaşı örneğinde görüldüğü gibi).

Aynı anda iki masalı üst üste dinleyen kişiler masalların içeriklerini birbirine karıştırmaktadır. Böylece aynı tür olduğu için dinleyici masalları birbirine karıştırarak farklı masallar üretmektedir (K36 ve K32 örneklerinde görüldüğü gibi).

Masalın öğretilmeye çalışılarak anlatıldığı K12, defalarca anlatılmasına rağmen istenilen verimliliği gösterememiştir. 5 yaşında olduğu için, evinde aile fertlerinin ona davranış şeklinin psikolojik olarak şımarık bir mizaç sergilemesine neden olması gibi olumsuz nedenler sonucu etkilemiştir. Aynı deney K41 ile tekrarlatıldığı zaman, masal metninin oldukça kalıcı bir şekilde öğrenildiği tespit edilmiştir.

Masal anlatıcısı ve dinleyicisi bağlamında, masalın yayılımında ailenin etkisi önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Aile yapıları masalların aktarılma biçimini ve içeriğini değiştirebilmektedir. Bu çalışmada farklı aile yapılarından bireyler incelenmiş olup, ailelerin sosyoekonomik ve kültürel özellikleri dikkate alınarak bir örneklem oluşturulmuştur. Geleneksel, çekirdek ve geniş aile yapılarından gelen bireylerin masal aktarım süreçleri karşılaştırılmıştır. Geleneksel aile yapısına sahip bireylerde masalların daha muhafazakâr ve otoriter bir üslupla anlatıldığı, modern ve çekirdek aile yapılarında ise anlatının daha serbest bir yapıya büründüğü gözlemlenmiştir.

Ailenin ekonomik durumu, eğitime bakış açısı ve masal anlatma geleneğini sürdürüyor olup olmaması, çocukların ve gençlerin masalları nasıl algıladığını belirleyen unsurlar arasında yer almaktadır. Ailesi masal anlatma kültürüne sahip olan bireylerin, masal dinlemeye daha yatkın olduğu ve anlatım sürecine daha aktif katıldıkları tespit edilmiştir. Örneğin, K9'un masalı köy ortamında anlatmayı tercih etmesi, geleneksel bir topluluk içinde masalların daha iyi aktarıldığını göstermektedir. Aynı şekilde, çocukluk döneminde ebeveynlerinden masal dinleyen bireylerin, yetişkinliklerinde masal anlatmaya daha yatkın oldukları belirlenmiştir.

Örneklem grubunda farklı aile yapıları dikkate alınmış ve bu yapının masal aktarımındaki etkileri analiz edilmiştir. Yapılan gözlemler, aile içindeki ilişkilerin masal anlatımına doğrudan yansıdığını ortaya koymaktadır. Özellikle otoriter ebeveynlerin olduğu ailelerde, çocukların masal anlatımı sırasında daha fazla çekingenlik gösterdiği, masalın yaratıcı yönünden uzaklaştıkları görülmüştür. Buna karşılık, demokratik aile yapılarında yetişen çocukların, masal anlatımı sırasında daha özgür ve yaratıcı davrandıkları tespit edilmiştir. Bu anlamda, masal anlatımında ailenin sosyokültürel yapısı belirleyici bir faktördür. Aile bireylerinin eğitim düzeyi, ekonomik durumu, kültürel değerleri ve masal anlatımına verdikleri önem, masalların aktarılma biçimini etkilemektedir. Masalların farklı bağlamlarda nasıl değiştiğini anlamak için, aile yapılarının detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında incelenen örnekler, masal anlatımının aile içi dinamiklerle nasıl şekillendiğini ve bu sürecin masalların yayılımına nasıl katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

13. Masal Metinlerinin Zamana Bağlı Olarak Değişmesi

Bartlett, ilk deneyinde 13 kişiye 7 defa anlattığı masal metnindeki değişiklikleri tespit ederken; dinleyicinin anahtar söz veya işaretleri değiştirmesinden kaynaklanan farklı yayılım sonucuna ulaşmaktadır. Burada, tekrarlanan metnin kalıcı olmasıyla ilgili elde ettiği sonuç kısmen doğrudur. Nitekim dinleyici, masal metninde algıladığı anahtar ifadeleri bilinçaltında kabul ettikten sonra bunları değiştirmek oldukça güçtür. O halde yaptığımız çalışma, Bartlett'in (1920: 36), "önemsiz olan cümlelerin değiştirilmeden korunması" prensibini destekler niteliktedir.

Masalın anlatıcı tarafından aktarıldığı tarihten itibaren, dinlenmesine kadar geçen süre zarfı içinde, masalın yayılışı üzerinde etkili olmaktadır. Bir gün, bir hafta, 15 gün, 1 ay gibi farklı zaman aralıklarında geri dinlenen metinler, zamanın oluşturduğu aşınmanın önemini ortaya koymaktadır. Masalı 1 gün sonra anlatan K28, konuyu oldukça rahat ifade ederken, 15 gün sonra anlatan K19, masalın bazı bölümleri unutup farklılaştırmıştır. K21'in ise 1 ay sonra anlatmasına rağmen, masal metnini bir hayli güzel koruduğu tespit edilmiştir. Lowie'nin (1908: 101) farklı zaman dilimlerinde Amerikan yerli şefinin efsanesini anlatmasına dayanan deneyi de elde edilen sonuçları desteklemektedir.

Masalın belli bir ülke ya da sınırı olmamasına rağmen toplumun tercihiyle kimi masallar bazı yerlerde daha sık anlatılarak birçok kişinin hafızasında yer edebilmektedir. Horoz Masalı, bu özelliğiyle daha çok kişi tarafın-

dan belirli bir süre saklanarak derlenmiştir. Çember Tiyar Masalı ise ilçedeki masallardan oldukça farklı olduğundan dolayı derlemede istenilen sonuçlara ulaşılammıştır. Farklı masallar dinleyiciye ilginç gelebilmekte; fakat kalıcı olamamaktadır. Aktarımda bilinmeyen masala dinleyicinin ilgisi, bilinen masala nazaran oldukça fazla olabilmektedir.

Masalların belirli bir amaç olmaksızın anlatılmasının, dinleyicinin hafızasında kalıcı izler bırakmadığı yukarıda belirtmişti. Masalı anlatıp, üzerindeki sorumluluğu attığını düşünen dinleyicilere, üzerinden bir süre geçtikten sonra masalı tekrar anlatmaları istenmiştir. Bu çalışmanın amacı, masalın öğrenildikten sonra, dinleyici tarafından saklanıp saklanmadığını araştırmaktır. Masalı derledikten sonra, üzerinden sorumluluğu attığını düşünen kişi ile bir süre sonra karşılaşınca, “Bana masal anlatmıştın ne güzeldi” şeklinde memnuniyetle karşılaması, yeni bir deney konusu oluşturmıştır. Bu sefer, gönüllü anlatıcıya aklında kalanları tekrar anlatması söylenilmiştir. Anlatıcılardan iyi sonuçlar elde edilerek derleme yapılan masal aktarıcıları, masalı ufak kayıplar ve değişikliklerle anlatmayı başarmışlardır. Masal metnini, tam olarak kavrayamayan aktarıcılar, ilk anlatışta yarım olarak anlattıkları metni hiç anlatamamışlardır.

Zamana bağlı olarak masal metinlerinde hangi unsurların daha fazla unutulduğu ve değiştiği üzerine yapılan analizler, bazı temel noktaların belirlenmesine olanak sağlamıştır. Masalın formel unsurları, yani giriş, tekerlemeler, kalıp ifadeler ve anlatım motifleri, genellikle daha az değişime uğramaktadır. Özellikle, masal giriş formelleri (“Bir varmış, bir yokmuş” gibi ifadeler) ve kapanış cümleleri (“Gökten üç elma düştü” gibi formüller), anlatıcılar tarafından en çok korunan unsurlar arasındadır. Çünkü bu tür ifadeler, dinleyicinin masalın bir parçası olarak gördüğü ve içselleştirdiği anlatım kalıplarıdır. Ancak, zamanla bazı yerel ifadelerin ve kelimelerin değiştiği veya unutulduğu tespit edilmiştir.

Buna karşılık, masalın olay örgüsü, dinleyicinin algı düzeyine ve zaman aşımına bağlı olarak değişime uğrayabilmektedir. Özellikle, masalın detayları unutuldukça, anlatıcılar boşlukları doldurmak için yeni kurgular ekleyebilmekte veya olayları sadeleştirebilmektedir. Örneğin, K19’un 15 gün sonra masalı anlatırken bazı bölümleri unutması, ancak yerine yeni olaylar ekleyerek masalı tamamlamaya çalışması, anlatımda bireysel yaratıcılığın devreye girdiğini göstermektedir.

Masal karakterleri, zamana bağlı değişimde farklı bir boyut taşımaktadır. Ana karakterlerin genel özellikleri korunmakla birlikte, yan karakterlerin

ve onların işlevlerinin zamanla değiştiği görülmüştür. Örneğin, bir masalda yer alan bir yardımcı karakter, anlatıcının hafızasında silindiğinde yerine başka bir karakter eklenebilmekte ya da doğrudan ana kahramanın rolü genişletilmektedir. Bu durum, özellikle masalın dramatik yapısında ve karakter ilişkilerinde önemli değişimlere neden olmaktadır.

Masal mekânları ve objeleri, anlatıcının kişisel deneyimlerine ve yaşadığı çevreye bağlı olarak değişime uğramaktadır. Masalın anlatıldığı ortamın coğrafi ve kültürel yapısı, zamanla değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin, geleneksel kırsal anlatılarda kullanılan “köy”, “dağ”, “orman” gibi mekânlar, modern şehir ortamında yetişen anlatıcılar tarafından “ev”, “bina” veya “park” gibi yeni mekânlara dönüştürülebilmektedir. Aynı şekilde, geçmişte kullanılan geleneksel objeler (örneğin, eski araç gereçler veya halk arasında yaygın olan simgeler), zamanla anlatıcının aşına olduğu modern nesnelerle değiştirilmiştir.

Masalların zaman içinde değişmesi kaçınılmaz olabilmektedir. Bu değişim sürecinde en çok korunan unsurlar giriş ve kapanış formelleri olurken, en çok değişime uğrayan unsurlar olay örgüsü, yan karakterler ve mekânlar olmuştur. Masalların anlatıcılar tarafından bireysel hafızaya ve toplumsal belleğe dayalı olarak aktarılması, değişim sürecini hızlandırmakta ve anlatıların farklı varyantlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum, masalların yaşayan ve sürekli evrilen bir anlatı formu olduğunu göstermektedir.

Sonuç

42 kişi üzerinde gerçekleştirilen bu deney/derleme çalışması, masalların bireyler üzerindeki sosyal ve psikolojik etkilerinin zaman içinde değişime uğradığını ortaya koymaktadır. Geleneksel masallar, dinleyicilerin hayal gücünü geliştiren, korkularını yenmelerini sağlayan ve duygusal dengeyi destekleyen anlatılar olarak öne çıkmaktadır. Ancak modern uyarlamalar, kimi zaman bu derinliği kaybederek yalnızca eğlence odaklı bir hâl almaktadır. Bununla birlikte, masalların aktarıldığı ortamların değişmesi, yüz yüze anlatım geleneğinin yerini ekran temelli deneyimlere bırakmasına yol açmaktadır. Bu dönüşüm, bireyler arasındaki duygusal bağların zayıflamasına ve masalların etkileşimli öğrenme araçları olarak işlevselliğinin azalmasına neden olabilmektedir.

Bu deney/anket çalışması, masalların aktarımı ve yayılımı bağlamında geleceğe yönelik önemli ipuçları sunmaktadır. Katılımcılar, aynı masalı ikinci kez anlattıklarında, anlatım sürecinde kendilerini daha rahat hissetmekte

ve böylece özgün bir üslup geliştirmektedir. Anlatıcının geleneksel ve kültürel birikimleriyle şekillenen bu süreç, masalın bireysel yorumlarla zenginleşmesini sağlamakta ve anlatıyı kişiselleştirmektedir.

Örneğin, K30 kodlu katılımcı, “Horoz Masalı”nı anlatırken, horozun düğün alayından bir at çaldığını düşünmektedir. Katılımcının bu anlatımı oluşturmadaki temel etken, yaşadığı ilçede gelinin düğün evine at ile götürülmesi geleneğini hatırlamasıdır. Benzer şekilde, daha önce Van’ın bir ilçesinde yapılan bir gözlemde, büyük kız evlenmeden küçük kızın evlenmesinin yanlış karşılandığı tespit edilmiştir. Bu tür kültürel birikimler, bireylerin hayal dünyasında önemli bir yer tutmakta ve masallar, bu unsurların dışı vurumuna imkân tanıyan anlatı formları olarak işlev görmektedir.

Bartlett’in yukarıda belirtilen araştırması, yürütülen çalışmayı destekleyici unsurlar içermekle birlikte, bazı noktalarda yeterli derinliğe ulaşamamaktadır. Bu bağlamda, gerçekleştirilen araştırmanın daha kapsamlı olduğu düşünülmektedir. Deney sonuçlarının birbirini etkileyerek yeni araştırma gereklilikleri doğurduğu gerçeği göz önünde bulundurularak çalışma alanı genişletilmiştir.

Lowie, bir antropolog olarak yalnızca kendi disiplinine katkı sağlama amacı taşıdığından, çalışması halk bilimi açısından belirli sınırlılıklar barındırmaktadır. Bununla birlikte, metinlerin farklı zaman dilimlerinde anlatılmasına yönelik değişimlerin nedenlerine ilişkin tespitleri önem arz etmektedir. Lowie’nin çalışmasında efsane türünde bir metni incelemiş olmasına karşın, masalların farklı dönemlerde yayılışıyla ilgili yapılan çalışmayı destekleyici sonuçlar sunduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, bu çalışma her iki araştırmanın eksik yönlerini tamamlayıcı niteliktedir. Elde edilen bulgular ve gerçekleştirilen deneyler, ilgili çalışmalarla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve desteklenmiştir. Böylece, kapsamlı bir inceleme sonucunda elde edilen veriler, bir masalın yayılma sürecini daha açıklayıcı bir çerçeveye oturtmuştur.

Kaynakça

- Aarne, Antti & Thompson, Stith (1928). *The Types of the Folk-tale*. Helsinki: FF Communications.
- Adler, Alfred (1927). *Understanding Human Nature*. Greenberg Publisher.
- Azadowski, Mark (2002). *Sibiryadan Bir Masal Anası*. Çev. İlhan Başgöz. Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Bartlett, Frederic (1920). "Some Experiments on the Reproduction of Folk Stories". *Folklore*, 31: 30-47.
- Bauman, Richard (1986). *Story, Performance, and Event: Contextual Studies of Oral Narrative*. Cambridge University Press.
- Başgöz, İlhan (2012). *Türkülü Aşk Hikâyeleri*. Pan Yayınevi.
- Boratav, Pertev N. (1958). *Zaman Zaman İçinde*. Remzi Kitabevi.
- Boratav, Pertev N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Gerçek Yayınevi.
- Dégh, Linda & Vázsonyi, Alexander (1975). "The Hypothesis of Multi-Conduit Transmission in Folklore". *Journal of Folklore Research*, 12(1): 31-46.
- Dundes, Alan (1965a). *The Study of Folktale*. Prentice-Hall.
- Dundes, Alan (1965b). *What is Folklore? The Study of Folklore*. Prentice-Hall.
- Freud, Sigmund (1923). *The Ego and the Id*. Hogarth Press.
- Jung, Carl Gustav (1964). *Man and His Symbols*. Doubleday Press.
- Karabaş, Seyfi (1999). *Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru*. Yapı Kredi Yayınları.
- Lowie, Robert (1908). "The Test-Theme in North American Mythology". *Journal of American Folklore*, 21: 97-148.
- Lüthi, Max (1986). *The European Folktale: Form and Nature*. Indiana University Press.
- Ong, Walter, J. (1995). *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüñ Teknolojileşmesi*. Metis Yayınları.
- Thompson, Stith (1955). *Motif Index of Folk Literature*. Indiana University Press.
- Thompson, Stith (1997). *The Folktale*. University of California Press.

Kaynak Kişiler

- K1. Ahmet Arağan, 29 yaşında, Öğretmen, Üniversite Mezunu, Van Merkez.
- K2. Asuman Görentaş, 39 yaşında, Ev Hanımı, İlkokul Mezunu, Van Merkez.
- K3. Ayşegül Öndeş, 29 yaşında, Muhasebeci, Ön Lisans Mezunu, Van Merkez.
- K4. Bahar Kınalı, 15 yaşında, Lise öğrencisi, Van Merkez.
- K5. Bahattin Seyitoğlu, 61 Yaşında, Esnaf, İlkokul Mezunu, Van Merkez.
- K6. Canan Deniz, 57 yaşında, Ev Hanımı, Tahsili yok, Van Merkez.

- K7. Cem Gemi, 16 yaşında, Lise öğrencisi, Van Merkez.
- K8. Cemile Acı, 15 yaşında, Lise öğrencisi, Van Merkez.
- K9. Cumali Alkan, 43 yaşında, Müstahdem, İlkokul Mezunu, Van Merkez.
- K10. Çilem Aydın, 27 yaşında, Öğretmen, Üniversite Mezunu, Van Merkez.
- K11. Duran Karadere, 43 yaşında, Öğretmen, Üniversite Mezunu, Van Merkez.
- K12. Eda Nur Seyitoğlu, 5 yaşında, İlkokul Öğrencisi, Van Merkez.
- K13. Elif Okan, 30 yaşında, Ev Hanımı, Lise Mezunu, Van Gevaş.
- K14. Ersin Kuşçi, 71 Yaşında, Esnaf, Tahsili yok, Van Merkez.
- K15. Fatih Kaya, 35 yaşında, Doktor, Üniversite Mezunu, Van Merkez.
- K16. Hacı M. Emin Eldem, 87 yaşında, Emekli, İlkokul Mezunu, Van Merkez.
- K17. Haktan Çalımlı, 59 yaşında, Emekli, Ortaokul mezunu, Van Merkez.
- K18. Havva Avcı, 14 yaşında, Ortaokul öğrencisi, Van Merkez.
- K19. Hayrettin Tokuş, 64 yaşında, Emekli, Lise Mezunu, Van Merkez.
- K20. Hayri Okan, 63 yaşında, Emekli, Ortaokul Mezunu, Van Merkez.
- K21. İlhan Anaç, 41 yaşında, Sporcu, Lise Mezunu, Van Merkez.
- K22. Kadri Çiftçi, 41 yaşında, Öğretmen, Üniversite Mezunu, Van Merkez.
- K23. Meryem Avcı, 15 yaşında, Lise öğrencisi, Van Merkez.
- K24. Mahmut Alan, 80 yaşında, Emekli, Ortaokul Mezunu, Van Merkez.
- K25. Mert Okan, 14 yaşında, Öğrenci, Ortaokul öğrencisi, Van Merkez.
- K26. Nergis İlhan, 31 yaşında, Ev Hanımı, İlkokul Mezunu, Van Merkez.
- K27. Neşe Tanış, 27 yaşında, Kuaför, Lise Mezunu, Van Merkez.
- K28. Nilay Muhtaroğlu, 30 yaşında, Ev Hanımı, Lise mezunu, Van Merkez.
- K29. Özlem Güneş, 29 yaşında, Kuaför kalfası, Lise Mezunu, Van Merkez.
- K30. Recep Allahverdi, 49 yaşında, Memur, Lise Mezunu, Van Merkez.
- K31. Recep Çiftçi, 33 yaşında, Memur, Ön lisans Mezunu, Van Merkez.
- K32. Rüveyda İdiz, 8 yaşında, İlkokul Öğrencisi, Van Merkez.
- K33. Salim Deniz, 60 yaşında, Esnaf, Ortaokul Mezunu, Van Merkez.
- K34. Sedat Deniz, 8 yaşında, İlkokul Öğrencisi, Van Merkez.
- K35. Serkan Deniz, 9 yaşında, İlkokul Öğrencisi, Van Merkez.
- K36. Serkan Karasaç, 40 yaşında, Kuaför, Lise Mezunu, Van Merkez.
- K37. Serpil S. Deniz, 29 yaşında, Yönetici, Yüksek Lisans Mezunu, Van Merkez.
- K38. Sevim Orhun, 28 yaşında, Öğretmen, Üniversite Mezunu, Van Gevaş.

K39. Sevda Kınalı, 15 yaşında, Lise öğrencisi, Van Merkez.

K40. Tuğçe Çelik, 15 yaşında, Lise öğrencisi, Van Merkez.

K41. Umut Tan, 14 yaşında, Ortaöğretim öğrencisi, Van Merkez.

K42. Yücel Çay, 81 yaşında, Tahsili yok, Van Merkez.

Not: Katılımcılar alfabetik sıraya göre listelenmiş K1, K2 (Katılımcı 1, 2) olarak kısaltılmıştır.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Yayın Etik Kurul Başkanlığı, 23.01.2025 tarih ve 2025/02-31 sayılı kararı.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: Van Yuzuncu Yil University Social and Human Sciences Publication Ethics Committee, decision dated 23.01.2025 and numbered 2025/02-31.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.